

KAFKA METİNLERİNDE İLETİŞİM, İLETİŞİMSİZLİK VE YABANCILAŞMA OLGUSU ÜZERİNE...

Uğur Gündüz*

ÖZET

Yabancılaşma duygusunu en iyi anlatan yazarlardan biri olan Franz Kafka(1883-1924) “dava, şato, değişim” gibi romanlarında ve birçok kısa öyküsünde bu olguyu anlatmıştır. Modern toplumsal hayatın bir sonucu olarak şehir hayatının yabancılaşma duygusunu tetiklediği bu olgunun da sanatın ve edebiyatın birçok alanında konu edildiği bilinmektedir. Günümüz modern insanının zamanını ve enerjisini tüketen çalışma hayatı yüzünden özel yaşamına, yakın çevresine bile yabancılaşması, varlığını çepeçevre saran korku ve bunalımı, bürokrasinin insan kişiliğini hiçe sayması günümüzde Kafkaesk (Kafkaya özgü) deyimile anlatılmaktadır. 21. yüzyılın kahin yazarı olarak görülmesine neden olan Dava romanında anlatılan bir sabah aniden suçsuz yere tutuklanan adamın yaşadığı olaylar zinciridir. Çalışmamız kapsamında Kafka'nın roman ve öykülerinden yola çıkarak modern gündelik hayatın en önemli bileşenlerinden iletişim, iletişimsizlik ve yabancılaşma kavramları ele alınacaktır. Ayrıca Max Weber'in bürokrasi kuramı ve Karl Marx'ın yabancılaşma kavramları da Kafka metinlerinde görülen bir başka olgudur. Bu kavramlardan yola çıkarak Kafka'nın metinlerinde karakterlerin bireysel iletişim ve iletişimsizlik düzeyleri yabancılaşma olgusunun etkisinde incelenecektir.

Anahtar sözcükler: Kafka, kafkaesk, yabancılaşma, bürokrasi, iletişimsizlik.

ON THE ISSUE OF COMMUNICATION, CON-COMMUNICATION AND ALIENATION WITHIN KAFKA'S TEXTS

ABSTRACT

Franz Kafka (1883-1924) as one of the best writers approaching to the issue of alienation has explained this phenomenon in his novels such as “the trial, the castle, the metamorphosis” as well as in his stories. It is known that living in city triggers alienation as a consequence of modern social life and this subject has been discussed in many areas of arts and literature. The alienation of today's modern human from the private life and even social surroundings, living through fear and crisis, and bureaucracy's ignorance of human personality caused by the time and energy consuming working life is explained by the term Kafkaesque (peculiar to Kafka) in our day. In his novel “the trial”, the chain of events that a man lived after being arrested unjustly is told. Within our study, among from the most important components of modern daily life, communication, non-communication and alienation is going to be revealed and discussed based on Kafka's novels and stories. Furthermore, the bureaucracy theory of Max Weber and Karl Marx's alienation concept are other issues that could be seen in Kafka's texts. Considering all these notions, personal communication and non-communication levels of the characters in his texts will be analyzed within the effect of alienation issue.

Keywords: Kafka, kafkaesque, alienation, bureaucracy, non-communication.

GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlık olarak toplumsal hayatın içinde yer almakta, içinde yaşadığı modern toplum hayatı beraberinde birçok önemli sorunsalı getirmektedir. Modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak kalabalık şehir haya-

tında birbiriyle etkileşim halinde yaşamaya başlayan bireyin iletişim ve yabancılaşma gibi çok önemli iki sorunla karşılaşması doğaldır. Teknolojinin gelişmesi ve şehir hayatının gündelik zorlukları, reel olanın acısı gibi nedenler modern insanın yabancılaşma sorunsalını da beraberinde getirmiştir.

* Dr, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi

Modern toplum yapısının, kitle iletişiminin yaygınlaştığı buna karşılık bireyin yalnızlaştığı, içine kapandığı ve kişiler arası iletişimin azaldığı ve etkisizleştiği bir yapıda olduğu görülmektedir. Hızlı bir değişim süreci içindeki modern toplum, yaşanan hızlı değişimler nedeniyle sorunların baş gösterdiği ve bireyin iletişimsel kopmalar yaşadığı bir ortam haline gelmiştir. Dolayısıyla böylesi bir yapıda ortaya çıkan sorunların temelinde iletişim, iletişimsizlik ve yabancılaşma gibi kavramların ortaya konmasında yarar vardır.

İletişim günümüzde toplumu meydana getiren bireylerin en önemli ihtiyacı ve sorunsalı haline gelmiş en temel toplumsal olgudur. Birçok farklı tanımı bulunmaktadır. En basit tanımıyla, iletişim, bir kişiden diğer kişi veya kişilere, bilgi veya anlayışın aktarılmasıdır. İnsanın kendini sosyal bir varlık olarak ifade etmesi için zorunluluktur. Onun her davranışı, konuşması, susması, duruşu ve oturma biçimi, kendini ifade etmesidir; yani çevresine mesaj iletmesidir. İletişim, bilgi üretme, iletme ve algılama sürecidir ve bu süreçteki asıl amaç, anlaşılabilir mesajların gönderilmesi, karşı tarafın tutum ve davranışlarında değişiklik yapılmasıdır.

İnsan yaşamını iletişim kurarak sürdürür. Yaşam bir bakıma iletişim kurma serüvenidir. Normal zihinsel fonksiyonlara sahip olan bir insan, iletişim kurmadan yaşayamaz. İletişim, insanın gündelik yaşamında diğer insanlarla, kurumla, kuruluşla, grupla veya kendisiyle iletişim kurarak yaşar. Burada verilen iletişim tanımlarından hareketle Kafka metinlerindeki iletişim, iletişimsizlik ve yabancılaşma olgusuna değinmek ve yapıtlarındaki kodları ve metin analizleriyle çözmek, iletişim olgusunu irdelemek çalışmamızın özünü oluşturmaktadır. Kafka metinlerinin içeriğini ve metinlerde gelişen olayların akışını yorumlayarak onu anlamaya çalışmak, iletişim olayları ve yabancılaşma olgusuna ait kavramları ortaya koyabilmek açısından gereklidir.

KAFKA'DA BİREY, TOPLUM VE İLETİŞİMSEL BOYUT

Dünyanın saçmalığı karşısında insanın umutsuzluğunu eserlerinde güçlü bir biçimde anlatan Kafka, birçoklarına göre gerçeküstücülüğe, kimilerine göreyse anlatımcılığa yaklaşılmaktadır. Oysa hiçbir ekolün tanımına sığma-

yan Kafka'nın eserlerinde en çarpıcı yan, maksatlı bir sadeliğin de ötesinde, gerçeğin en elle tutulabilecek yönlerinden ayrılmamak kaygısını taşımaktadır. Yaşanan gerçeklik ve rüya formunda ele alınan gerçekdışı ve esrarlı bir dünya arasındaki çekişmeler Kafka'nın eserlerinde iletişim boyutuyla ele alınması gereken olgular bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kafka'da gerçeklik ve algılar iletişimsel boyutu içinde değerlendirildiğinde iletişim eylemlerinin bireylerin edindiği izlenimler ve ahlaki eylemlere dönüşüm ekseninde geliştiği görülmektedir. Dava'da Joseph K. ve Dönüşümde Gregor Samsa yaşadıkları nedeniyle çevresindekilerle çatışmalar yaşadığında iletişimsel eylemlerini ahlaki sorgulamalar çerçevesinde sürdürürler. Edindikleri izlenimler kişisel ahlaki yargılarında etkili olmaktadır. Goffman (2004: 232)'ın da belirttiği üzere "Kişi ortamdaki diğer kimselere geçmiş ve gelecek hakkında şu anda verdikleri izlenimlere dayanarak muamele eder. Bu noktada iletişim eylemleri ahlaki eylemlere dönüşür. Başkalarının verdiği izlenimler genelde dile getirmeden ifade ettikleri iddialar ve vaatler olarak kabul edilir; iddia ve vaatlerin ise genelde ahlaki bir niteliği vardır, kişi içinden şöyle der: "sizden aldığım bu izlenimleri sizleri ve faaliyetlerinizi değerlendirmek için kullanıyorum, bu nedenle beni yanıltmamalısınız".

İletişim bilimci Armand Mattelart'ın görünmez kolej diye nitelendirdiği ya da Palo Alto (San Fransisko'nun güney banliyösündeki küçük bir kentin adı) okulu olarak tanınan bir grup araştırmacı; iletişimin özünün ilişki ve etkileşim sürecinde olduğu, her insan davranışının bir iletişim değerinin olduğu ve yerleştirilmiş iletilerin art arda gelişinin gözlenerek bir iletişim mantığının çıkarılmasının olası olduğundan bahseder (Watzlawick'ten akt. Mattelart ve Mattelart 2003: 55).

Yine aynı ekolün önde gelen isimlerinden Paul Watzlawick ve arkadaşları (1967: 261-262) "gerçeklik çok genişçe bizim oluşturduğumuz şeydir. Varoluşçu filozoflar insan ve onun gerçekliği hakkında çok benzer bir ilişki sunarlar: İnsanı kendi durumunu kendisinin yarattığı donuk, şekilsiz ve anlamsız bir dünyaya atılmış olarak görürler. Bu yüzden de dünyanın içinde yer almanın onun için yolu seçimlerinin ve objektif insan anlayışının ötesinde verdiği

anlamın sonucudur” diyerek bahsettiğimiz iletişim mantığının varoluşçulukla ilişkisini ortaya koymaktadırlar.

Bu iletişim mantığını iletişim ve iletişimsizliğin mümkünlüğü boyutunda inceleyen Palo Alto okulu kuramcıları Mattelart (2003: 55)’ in da belirttiği üzere söz, jest, bakış, kişiler arası mesafe gibi çok sayıda davranış biçimini içeren toplumsal süreç anlamında iletişim anlayışı, görevselci toplumbilimine belli belirsiz temel oluşturan bilinçli ve gönüllü, sözel iletişim olarak yalıtılmış iletişim kavramının karştı olduğunu belirtmektedirler. Böylece, bu araştırmacılar jestlerle ve kişilerarası mekanla ilgilenmekte ya da insan davranışlarındaki pürüzlerin toplumsal çevreyi açığa vurduğunu göstermektedirler. Bağlam çözümlemesi içerik çözümlemesinin önüne geçtiği ve iletişimin birçok düzeyden oluşan aralıksız bir süreç gibi düşünülmesinden, anlamın ortaya çıkışını kavramak için araştırmacının belli bir bağlam içindeki değişik davranış biçimlerinin işleyişini betimlemesi gerektiği Palo Alto okulunun çalışmalarından çıkan belli başlı sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Palo Alto okulunun çalışmalarıyla Kafka metinlerinde incelediğimiz iletişim mantığı ve iletişimsizlik olgusu arasında bir paralellik olduğu görülmektedir.

Nitekim Carol Wilder’in Paul Watzlawick’le yaptığı bir söyleşide iletişimsel olarak nitelendirilmeyeceğiniz bir davranış var mı sorusuna verdiği cevapta şunları ifade etmektedir (Wilder 1978: 42): “eğer etrafta hiç kimse yoksa şu eski soruyla karşı karşıyasınız: Ormanda devrilen ağaç eğer etrafta duyacak kimse yoksa gürültü yapar. İletişimin gerçekleşmesi için en az bir tane daha başka birinin olması gerekir. Şunu da kabul etmeliyim psikanalistlerin “entropeksiyon” diye adlandırdıkları bir iletişim biçimi var. Hayatımdaki önemli bir insanla zihnimde devam eden bir diyalogum olabilir. Ama çalışmamızın amacı için bunu araştırmaktan uzak durmak zorundayım. Bu, onun var olduğunu düşünmediğimden değil, mantıklı bir düzlemde var olabileceğini, kullanılabileceğini ya da ölçülüp araştırılabileceğini düşünmediğimden dolayıdır”.

Watzlawick’in belirttiği iletişim biçimlerinin Kafka metinlerindeki kahramanların egemen sistem ve toplumla olan mücadelesinde okuyu-

cuya iç ses olarak nakledilen anlatımlarda ve kişiler arası diyaloglarda zihinden geçen düşünce anlatımlarında karşımıza çıkan iletişimsel yapılarla örtüşen bir yapısı olduğu görülmektedir ve çalışmamızın ilerleyen kısımlarında bu biçimlerden örnekler verilmektedir.

Kişiler arası iletişimin gerçekleştiği ortam da bu anlamda önem taşımaktadır. Kafka metinlerindeki iletişim süreçlerinde içinde bulunulan mekan, hayat ya da dünya nasıl adlandırsak adlandırılabilir bir tasarımın söz konusu olduğu görülmektedir. Ana karakterlerin genellikle kendi anlayamadığı yasalarla yönetilen bir dünya tasarımıyla karşı karşıya kaldığı böylesi bir dünya tasarımıyla uzlaşmaya çalışan insan ruhunun yalnızlığı, Kafka’nın kendine has anlatım biçimiyle sunulmaktadır. Günümüz modern insanının zamanını ve enerjisini tüketen çalışma hayatı yüzünden özel yaşamına, yakın çevresine bile yabancılaşması, varlığını çepeçevre saran korku ve bunalımı, bürokrasinin insan kişiliğini hiçe sayması günümüzde Kafkaesk (Kafkaya özgü) deyimiyile anlatılmaktadır. Bu deyimiyi daha iyi ifade edebilmek için Kafka’nın Dava ve Şato adlı romanlarından hareketle Kafka metinlerindeki iletişim olgusunu incelemek gerekir.

Sözgelimi Kafka’nın 1925 yılında kaleme aldığı Dava (Der Prozess) adlı romanı bütün olayların çevresinde geliştiği tek kişinin, otuz yaşlarında çalışkan ve bekar bir bankacı olan Joseph K.’nin kişisel serüvenini anlatır. Romanın ilk cümlesi oldukça çarpıcıdır ve romanda olacakların habercisidir adeta, “Biri Joseph K.’ya iftira etmiş olmalıydı; çünkü kötü bir şey yapmamış olmasına karşın bir sabah tutuklandı” (Kafka 1999 :17). Kitap bu cümleyle başlar ve K.’nin neler olup bittiğini anlamaya çalışması ve kendini içinde bulunduğu zor durumdan umutsuzca kurtarma çabalarıyla sürer. Ev sahibesi Bayan Grubach, avukatı Huld, ressam tanıdığı Titorelli vb. gibi adları geçen birkaç kişi dışında görevleriyle anılanlar (papaz, müfettiş, bekçi, savcı, mahkeme görevlileri, cellatlar...) Joseph K. ‘nin bilinçaltındaki korku, sanı, kaygı, kararsızlık, kuşku gibi ruhsal durumlarının simgesi karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Konu; romanın başından sonuna dek bir türlü ne olduğu anlaşılamaayan bir suçtan dolayı tutuklanan ama duruşmalar sırasında yaşama iradesi sınırlanmayan

Joseph K. 'nin, saray ve mahkeme karşısındaki çaresiz savunmasını temel alan bir yapıda sürmektedir. Uzunca süren boşa çırpınışlardan sonra cellatlar tarafından bıçaklanarak öldürülen ana karakter Joseph K. 'nin cezası böylelikle infaz edilmiş olur ve roman bu şekilde sona erer. Bu sonuç dinsel ve ruhsal açıdan çeşitli yorumlarla değerlendirilmiş, genelde çağımızın doğurduğu kaygıları en etkin biçimde anlatan eser olarak nitelenmiştir.

Roman tuhaf bir cümleyle başladığından bahsettiğimizde dediğimiz gibi herhalde biri Joseph K. 'ya bir iftira atmıştı. Çünkü hiçbir şey yapmamasına rağmen, bir sabah ansızın tutuklanmıştı ifadesini inceleyecek olursak; "Erich Fromm buradaki tutuklanmıştı kavramının ardında, yakalanmak, yani hareketten alıkoymak anlamının gizli olduğundan bahseder. Suçlanan birisi polis tarafından yakalanmış, yani bir organizmanın normal gelişimi durdurulmuştur. Söz konusu hikayede, bu kavram her gün kullandığımız tutuklanma anlamına gelmektedir. Fakat sembol dilinde bunun anlamı başkadır. Çünkü bu dilde, tutuklanma denildiğinde Joseph K. 'nin gelişiminin de durdurulduğu anlaşılmaktadır" (Fromm 1992: 263).

Eserin zenginliği birçok farklı okumalara özellikle birbiriyle çelişmeyen psikolojik ve teolojik yorumlara açık olmasıdır. Psikolojik yorum başlangıç noktasını Kafka'nın kendi hayatından ve babası karşısındaki aczinden almaktadır. Babası tarafından hayatı boyunca eleştirilmesi ve her zaman kusurlu görülmesi, özel hayatında yaşadığı bu olumsuzluk, Joseph K. 'nin içinde bulunduğu çaresizlik ve endişeyi anlatmaktadır. K. adalet peşine düşmüştür. Kanunun ne olduğunu bilmez, bilse bile anlamaz. Bu dünya kendisine acı verdiğinden, K. kadınlarla birlikte olarak avunmak ister. Fakat onlarla kurduğu ilişkilerde de genellikle beceriksizdir. Yapabildiği kadarı ile kendisini, dünyanın iş ve bankacılık dünyasına verir. Ama yargılama süreci ilerledikçe bu savunma mekanizması da yıkılır, sonunda mahkeme de infaz emrini verir ve K. 'nin hayatına son verilir.

Dava'nın bütününde görülebilecek bazı ilginç noktalara da değinmek gerekir, çünkü bu ilginç ayrıntılar taşıdıkları anlamlar itibarıyla özel sembollerdir. Joseph K. neyle suçlandığını öğrenmeye çalıştığına, adaleti aradığına ve

bulmak için birtakım kişilerden yardım istediğine değinmiştik. Bu arayış esnasında çeşitli binalara girer çıkar ve resmi görevlilerle konuşur, iletişim kurar. İşte bu dialoglar sırasında K. 'nin konuştuğu kişiler buldukları yer ve mekan itibarıyla - ki bu bir masa, ev, kilise ya da adliye binası da olabilir - konuşurlarken her zaman K. 'nin durduğu yerden yüksek bir yerde otururlar ya da ayakta dururlar. Mesela romandan geçen bir diyalogu örnek vermek gerekirse, K. kilisede rahiple konuşmaktadır. Konuşmanın sonunda bir sessizlik olur: "Aşağı inmeyecek misin?" dedi K. "nasıl olsa vaaz yok. İn buraya yanına" "Artık inebilirim" dedi rahip; belki de bağırdığına pişman olmuştu. Lambayı çengelden alırken dedi ki: Seninle önce uzaktan konuşmam gerekiyordu, yoksa ben kolayca etki altında kalır, görevimi unuturum." (Kafka 1999: 224).

Aslında bu söylemden hareketle Weber'in bürokrasi kuramının izlerini bu sözlerin içeriğinde görebilmek mümkündür Dava'da... Hiyerarşik bir duruş da sezilebilir çünkü K. 'nin yüksek makamlardaki kişilerle olan görüşmelerindeki bu duruş açıkça okuyucuya yansıtılmaktadır. Modernist bir bilim adamı olarak Weber'in modernitenin rasyonalitesini sorguladığı, bürokrasi kuramının kapitalist olgulardan beslendiği, modernizm ve rasyonelleşme olgusunun etkilerini tüm Avrupa'da göstermeye başladığı bir dönemde kaleme alınan romanda, Kafka'nın modernitenin çelişki ve marazlarını ironik bir dille vurgulamasına rastlamak içinde yaşanan zaman dilimine göre doğal bir sonuç olacaktır.

Max Weber'e göre, kapitalizm ve modernlikle birlikte rasyonelleşme olgusu yaşamın her alanını "araçsal akıl" doğrultusunda biçimlendirmekte ve hayatın "büyüsünü" kendi doğrularına göre "bozmaktadır". Artık hayatı esrarengiz, hesaplanamaz güçlerin yerine her şeyin hesaplanarak denetleyebileceği ilkesi yönlendirmektedir. Bu da dünyanın büyüünün bozulması demektir. Weber için kapitalizm kişisellikten ve ruhtan arındırılmış ve yerine "aklı" temel alan rasyonaliteyi koymuştur; fakat bu oluşum, öngördüğünün özgürlük ve mutluluğa neden olmamış; aksine bireyleri akılcılık sisteminin en belirgin kurumu olan bürokrasinin "demir kafeslerine" hapsedilmesi sonucunu doğurmuştur. Weber'e göre, kapitalizm "bireyin

içine doğduğu ve kendini bireye en azından bir birey olarak, yaşaması gereken değiştirilemez bir düzen şeklinde sunan uçsuz bucaksız bir kozmozdur. Piyasa ilişkileri sistemine dahil olan bireyi kapitalist davranış kurallarına uymaya zorlar". Bireyin sistem karşısında ezilmesi özellikle Dava'da belirgin bir şekilde kendini ele vermektedir. Akılcılığın yörüngesindeki uygar insan için hayat sadece büyüden değil aynı zamanda da ölümden de arındırılmıştır; ve bu noktada sorulması gereken soru yine Weber tarafından sorulmaktadır:

"Uygar insanın bireysel yaşamı sonsuz bir ilerlemenin içinde yer alır ve kendi içsel anlamı gereği hiç bitmemesi gerekir; çünkü ilerleme çizgisi üzerinde yürüyen kişinin önünde her zaman yeni bir adım vardır. Bu durum karşısında insan nasıl bir tutum almalıdır? İlerlemenin, tekniğin ötesinde bir anlamı var mıdır ve ona hizmet etmek anlamlı olabilir mi?" (Weber 2004: 213).

Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı ve Sosyal Bilimlerin Metodolojisi adlı eserlerinin özellikle örgütsel teori alanında yapılan çalışmalarda önemli bir başvuru kaynağı olduğu görülmektedir. Örgütsel devrimin sosyologu olarak kabul edilen Weber'in eserlerinde ortaya koyduğu protestan ahlakı kavramı farklı alanlardaki pek çok bilim adamı tarafından kullanılmıştır. Weber'in örgütsel gotik biçiminde tasvir ettiği karanlığın binaları, sonsuz koridorlu labirentler, şeytani sırları gizleyen kilitli kapılar ya da karanlık sokaktan kalabalık ofise veya kabus fabrikasına geçişler gibi ifadelerle Kafka'nın eserlerinde görülen Weber etkisinin göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Warner 2007: 1022-1023). Kafka genellikle Weber'in modern hukuk sosyolojisinin kurgusallaştırılmış bir örneği olarak görülmektedir. Bazı farklılıklara rağmen, çalışmaları modern hukuk sistemlerinde sıkça rastlanan zıtlıklar ve anlamsızlıkların patolojilerinde birbirine yaklaşmaktadır (Litowitz 2010: 2).

Joseph K.'nin iş hayatı, özel yaşantısı ve sebebini hiçbir zaman öğrenemediği hakkında açılan dava arasında sıkışmasını, kapitalizm ve bürokrasi çarkları arasında ezilmesini, tüm bunların yanı sıra adalet ve hukuk sistemine yönelttiği keskin eleştirileri de göz önünde bulundurarak, Kafka'nın çağdaşlarının çok

üzerinde bir üslupla sisteme başkaldırışını Joseph K. ve onun yaşadıklarıyla dile getirmesi de üzerinde durulması gereken bir yorum olacaktır.

Bir başka yorumu göre, Dava, bir kabus formunda ele alınabilir ve bu açıdan incelenir. Kitapta, dünyayı betimleyen çok sayıda sahne var: İlk bakışta önemsiz veya esrarengiz görünmekle beraber önemli olayların başlangıcı olabilecek hareketler dikkati çeker. Bunlar sıradan olayların birdenbire dehşet saçtığı, birbiriyle kaynaşmış veya yer değiştirmiş sahnelerdir. K. sıradan bir bankanın veya binanın kapısını açtığı zaman, mahkemenin günlük işlerini yürüttüğü bambaşka bir dünya ile karşılaşır. Böyle olaylarla dışa vurulmaması için bastırılan endişelerin, normal gündelik hayatın savunma mekanizmalarını yıkabileceği ve kendisinden bilinçaltı dünyasının karanlıklarına götüren bir kapıyı açabileceği anlatılmak istenmektedir.

Yukarıdaki satırlarda tanımını yaptığımız iletişim kurmaktaki asıl amacın karşı tarafın tutum ve davranışlarında değişiklik yapmaktır ifadesinden hareketle Joseph K.'nin birçok karakterle iletişim halinde olduğunu ve onlar aracılığıyla mahkemeye ve dolayısıyla onun davasına bakan yargıca mesajlar gönderdiğini görürüz. Ancak çabaları bir türlü yargıca ulaşmaya yetmez. Dolayısıyla suçunun ne olduğunu bir türlü öğrenemediği gibi kendini savunmak için de gerekli iletişim becerisini gösteremez.

Dava romanındaki olaylar ve imgelerin gerçek ve gerçeküstü arasında gidip gelmesi okuyucu üzerinde farklı etkilere hatta bir rüya formunda ele alınan olaylar bütünü gibi gelebilmektedir. "Gerçeklikle imgeler dünyasının birlikteliği Değişim'de iyice benzersiz biçimlere bürünür. Gregor Samsa pis bir böcek olarak uyandığında bedeni kendisinden ayrılmıştır, ama yeni bedenine çaresiz bir duruma uyar gibi baş eğer. Okuyucu Gregor'un ve ailesinin tepkisine göre olayın akıl almazlığını çok daha yoğun yaşar. Tüm aile bu görülmemiş olayı bir talihsizlik olarak alır, ama olayların aykırılığı karşısında kesinlikle afallamamışlardır. Kız kardeşin ve annenin zavallıya yürekleri sızlar, baba ona yüz çevirir, Gregor'a gelince, daha dün bir homo sapiens iken bugün tiksinti uyandıran bir böcek olmuştur, en büyük tasası ailesinin onun deste-

ği olmadan ne edeceğidir. Hiçbiri akıl almaz olay üzerine kafa patlatmaz” (Karst 1984: 72).

Joseph K.’nin trajik sonu ve infazının gerçekleştirilmesiyle roman son bulmaktadır... Joseph K.’nin evine gelen iki kişinin koluna girerek onu şehrin hemen dışındaki eski bir taş ocağına götürmesiyle infaz süreci başlar. Ama ölümünden önceki son anlarında bile yüzünü hiç görmediği yargıcı ve kapısından hiç girmediği yüce mahkemeyi düşünür. K. adeta kurbanlık bir koyun uzandığı yerden taş ocağına bitişik evin en üst katına bakar ve orada bir insanın hızla ileri atılıp pencereden dışarı doğru eğildiğini ve kollarını ileri doğru uzattığını görür. Kafasında o kişiyle ilgili sorular uyanır, kendisine yardım etmek isteyen bir dost olabileceğini bile düşünür. İnfazını gerçekleştirenlerden birinin eli K.’nin gırtlakını sıkarken öbürü de kalbinin ortasına bıçağı saplayıp iki kez çevirir. K. son nefesini verirken, adamların yanak yanağa verip karşısında durduklarını, sonucu gözlediklerini görür. “Bir köpek gibi!” der. Sanki utancı kendinden sonra da yaşamalıydı cümlesiyle roman sona erer.

Franz Kafka’nın 1926 yılında kaleme aldığı, ancak tamamlayamadan hayata veda ettiği, Şato (Das Schloss) adlı romanında ise, kitabın ana karakteri kadastrucu K., bir kış akşamı bir köye gelir. Köy, civardaki tepede bulunan şatoya aittir. K. arazi ölçümü çalışmaları için şatodan çağırıldığını öne sürer, boş yere şatoya kabul edilmeye çalışır. Durmak, yorulmaksızın köylüler arasında kendisine yardım edecek birini arar. Şatonun kayıtsız koşulsuz etkisi, en küçük görevlisinin bile başına buyrukluğu, köylüler için doğal bir durumdur. Garson kız Frieda da (şatonun efendilerinden birinin metresi, sonradan K.’nin sevgilisi) ona yardımcı olmaz. K. sonunda şatonun sekreterlerinden biriyle konuşma olanağı bulur. Sekreter K.’ya onun işiyle ilgili başvuruda bulunacağı yolunda söz verirse de, K. artık o kadar bitkindir ki, yorgunluktan uyuya kalır. Roman bu şekilde sona erer ancak yarım kalmıştır, Kafka romanı bitirmeden hayata veda eder. Yakın dostu Max Brod, Kafka’nın Kadastrucu K.’nin uyuya kalmadan önce, köyde kalma izni verilmesiyle eseri bitirmeyi amaçladığını söylemiştir.

Kafka’nın yapıtlarında zaman zaman gerçeküstüçülüğe varan sembollere rastlanmaktadır. Bu durum onu her ne kadar sürrealizme yaklaşırsa

da onu tam bir gerçeküstücü olarak nitelendirmek eksik bir yargı olur. Gerçeküstüçülük, çoğu zaman bir aydın züppeliği, zihnin bir sapkınlığı ya da insanları şaşırma saplantısı içindeki kimi sanatçıların bir şakası olarak görülmüştür. Önyargılar döngüsünün dışına taşan bu yenilikçileri, zihinsel serüvenleri içinde izlemeye çalışmaktansa onlara saldırmak yeğlendiği sürece işler daha bir kolaylaşıyordu!. Oysa Kafka bu saldırıların hepsini rahatlıkla savuşturacak derinlikte yapıtlarını okura sunmaktadır. Günlük hayatın sıradan akışı içerisinde bambaşka dünyalara açılan kapılar, çekilen acı, endişeli bekleyiş ve kaotik arayışların dünyasında savrulur Kafka... Yazın dünyasındaki pek çok deha gibi, kıymeti öldükten sonra anlaşılabilmiş, sayısız değerlerden birisi olarak edebiyat ve fikir dünyasında hak ettiği yeri almıştır...

Kafka yazdıklarının içine girilmesini, orada dolaşılmasını sağlarken, tıpkı dünyasındaki kişiler gibi bizi de bir “çıkış yolu” arayışına sürüklemektedir. Tıpkı Joseph K.’nin içinde bulunduğu zor durumdan çıkış yolu arayışı gibi, kadastrucu K.’nin köydeki Şatoya ulaşma çabaları gibi... Her şey oradadır. Tam bir noktaya vardığınızı ve onu formüle edebileceğinizi hissettiğiniz an sizi yalnız bırakır. Herhangi bir çözüm üretmez, önermez. Bu, kimilerinin söylediği gibi, bir çıkışsızlık, karamsarlık değildir. “Sağa mı olur, sola mı olur, nereye olursa, bir çıkış yolu” arayışında olmanın çabasıdır. Kafka’da bizim için de önemli olan unsurlardan biri, bu söz konusu “çıkış yolu” arayışını sonuna kadar zevkle sürdürmektir. Yapıtlarındaki iletişim, iletişimsizlik ve yabancılaşma imgeleleri hep bu çıkış yolu arayışının birer yansımasıdır ve bizleri Kafka’nın zengin ve karanlık iç dünyasında sonunu merakla beklediğimiz yolculuklara sürükler. Zaten Kafka okurunun istediği de budur ve sonuçta herkes bu yolculuktan istediğini almış bir şekilde dönmektedir.

...Mahkeme ve şato yönetimi düşünülebilecek en tiksindirici bürokratlara sahiptir. Mahkemenin nöbetçileri çalarlar ve dolandırılar, memurlar rüşvet alırlar, yargıçlar işlerine boş verirler, müstehcen öyküler okurlar ve yasayı bilmezler; şato memurları ise köylüyü sadistçe ezerler. Ama yazar iki makamı en yüksek erkler donatır. Mahkemeye, insanların suçlulukları konusunda karar verme hakkını, şatoya ise,

insanın ancak emek ve özveriyle ulaşabileceği - eğer ulaşılabilirse - vaat edilen toprakların sihri verir. K. ile şato arasında geçen düellonun çelişkisi, arazi ölçümcüsünün şatoyla barışmak için savaşmasıdır. K. şatoda bir iş bulmak ve şato yönetimi için çalışmak ister, kısacası şatodan biri olmak ister. Şato onun cehennem ve cennettir (Karst 1984: 80).

...Joseph K. tutuklandığında, ona gerekenleri söylemekle görevlendirilmiş nöbetçi şunları der: "Bildiğiniz gibi tutuklusunuz, ama bu sizi işinizi yapmaktan alıkoymayacak. Alıştığınız yaşam biçiminde de değişiklik yapmanız gerekmeyecek. İmgeler dünyası gerçekliği kendi alanına buyur eder ve geçer kılar. Romanın kahramanı o andan başlayarak, ne olduğu ve ne yaptığı kendisine sonuna kadar kapalı kalan bir erkin buyruğuna girer, ama buna karşılık işini ve eski yaşayış biçimini sürdürür. Bu durum gizemli mahkemece de onaylanır. Joseph K. mahkemeden gelecek pazar "küçük bir soruşturma" için gelmesini bildiren bir çağrı alır. Sorgu tarihinin belirlenmesine ilişkin olarak şunlar belirtilir: "K.'nin işinin aksamaması için pazar soruşturma günü olarak seçilmiştir. Kendisinin de buna karşı olmayacağı düşünülmüştür, başka bir güne alınmasını istemesi durumunda, bu isteği olanaklar elverdiğince değerlendirilecektir". İmge dünyasının gösterdiği bu hoşgörü, hoşgörüden de öte şövalye inceliği banka yöneticisinin karayazısı olur ve ona sonunda idam cezası getirir, ama gerçek dünya bu olaya anlayış gösterir ve gördüğü inceliğe karşılık verir. Kafka'nın yazınında gerçeklik imgeler dünyasında geçerlik bulduğu gibi, imgeler dünyası da duyuşal dünyaca onaylanır (Karst 1984: 71).

Tabii bu noktada mahkemeden gelen çağrıda belirtilen küçük bir soruşturma için pazar günü gelmesi ve buna gerekçe olarak işlerinin aksamaması için tatil olan bir günün seçilmesinin de oldukça absürt bir durum olduğunu belirtmek gerekir. Pek çok yorumcuya göre kapitalist sisteme yönelik bir eleştiri olarak nitelendirilen bu ayrımın gerçeküstü bir öge olarak metinde yer aldığını belirtmek gerekir.

Franz Kafka'nın günümüz aydınlarını bu denli büyüleyişinin başlıca nedeni, son derece yabancı oluşudur. Mauriac (1966: 404); Almanca konuşan Praglı bir Yahudi olmasının yanında gerçek yurdu olan ama hiçbir yerinde kendi

evindeymiş gibi huzur duymadığı bir kentin Yahudi olmayan çevrelerinin tümünden kovulmasının da bunda etkisi olduğundan bahseder. Yahudi topluluklarına da sokulmaya boşuna çabalaması; buna da engel gene kendisinin engel olmasının sebebi özellikle dışta kalma duygusunun özbenliğine karşı olmasıdır. Hiçbir nesneye benzemeyen bir madde gibi içlerine karıştığı çeşitli topluluklardan çok, kendi özüne yabancılaşma duygusunun bunda etkisi vardır.

Üç büyük romanının üçünün de toplumsal konulardan yola çıkması dikkate değerdir: Sanık, iş arayan işçi ve göçmen. Hepsi de patronlar karşısında, yönetim ve yargı kurumları karşısında yalnız insanın zayıflığını acı bir dille anlatır. Kafka'nın patron çocuğu olduğu, hukukçuluk, memurluk yaptığı düşünülürse, içinde ne derin bir dönüş meydana geldiği, yapıtlarında ne şiddetli bir toplumsal yergi bulunduğu sezilebilir. Franz ile babası arasındaki anlaşmazlıktan yola çıkarak; Kafka'nın görüşü bugünkü toplumsal anlaşmazlığın masalsi gerçeğini çizebilecek dereceye gelinceye kadar büyür. Şehirlerimizin ve köylerimizin, bankalarımızın ve adliyelerimizin dünyası derebeylik çağının şatolarının dünyası kadar garip olarak çıkar karşımıza. İnsan bağıntılarının özü bir yığın muammayla, aldatmacayla bozulmuştur. Kafka, Marx'ın "toplumsal gözboyamacılık" dediği şeyin en büyük ressamlarından biridir (Carrouges 1966: 62).

Pierre Dumayet niçin Kafka okunmalı adlı metninde Marksist düşünür George Lukacs'a atfen şu göndermede bulunur: "Kafka'yı uzun zaman gerçekçi değil diye karaladıktan sonra, bir sabah apansız evinden alınıp ne ile suçlandığını bilmeden sorguya çekilmek üzere bir şatoya götürüldüğünde, ağzından şu sözler dökülmüş: Kafka gerçekçiyimş"... (Dumayet 2004: 40).

K. hayatını boşa harcadığını ve şimdi de yavaş yavaş yok olduğunu zamanla anlamaktadır. Bu noktadan sonra, Dava adlı romanda, K.'nin buna gösterdiği tepki işlenmekte, fakat roman trajik bir finalle son bulmaktadır. K. vicdanının sesini duyduğu halde, onu anlayamaz. Gerçeği kendi gözleriyle görüp, kurtulmaya doğru adım atmak yerine, çözümü sürekli olarak başka insanlarda aramaktadır. Örneğin, avukatlar ya da kadınlara başvurmakta, onların yakın ilişkilerini, kendi çıkarı için olumlu bir biçimde

kullanabileceğini düşünmektedir. Bu arada herkese sürekli olarak suçsuz olduğunu anlatmakta ve kendisine, suçlu olduğunu söyleyen içindeki o belirsiz sesi bastırmaya çalışmaktadır (Fromm 1992: 266-267).

Bir sabah tedirgin düşlerden uyanan Gregor Samsa, devcileyin bir böceğe dönüşmüş buldu kendini... (Kafka 1996 :5). Değişim adlı romanı böyle başlayan Kafka, Garaudy (1991:165)'e göre "yapı olarak kafasını yalnız işine vermiş bir insandır. O zamana kadar, yabancılaşmış dünyaya sınımsız bağlı, mülkiyet dünyasının bir hayvanı olan bu insanın, kendi varlığının farkına vardığı bir tek an olmuştu şimdiye dek: Bu da kendini kendine yabancı hissettiği, vücudunun bir böceğine benzer hale geldiği andı. O andan sonra etrafındaki bütün insani ilişkilerden birer birer kopar. Bir insani varlığın aldatıcı dış görünüşlerinden başka şeyi olmayan varlığının temel yalanını şöyle bir fark etmesi, onu bütün toplumsal bağlarından koparmakla kalmaz, aynı zamanda başka bir dünyaya ait dayanılmaz bir varlık haline getirir".

Kafka'nın anlatımında, alışılmış dünya düpedüz sürüp gider ama daha başlangıçtan, alışılmamış bir olgu her şeyi başka bir ışık altında gösterir. Ve bu sarsma bizi uyandırır; bu rahat küçük burjuva ailesi içinde, yumuşak başlı bir satış memuru olan evin oğlu, birdenbire bir hamam böceğine dönüşür. Değişimdir bu, nesnelere insanlar arasındaki tüm ilişkilerin değişimidir. Kamuoyu önünde olduğu kadar yasa önünde de kusursuz olan, imzaya yetkili memur Joseph K..., görünür hiçbir neden olmaksızın, uykudan kalkar kalkmaz tutuklanır; çok geçmeden serbest bırakılır. Ama ne olursa olsun sanıktır artık; yaşamının tüm normal akışı altüst olmuştur. O andan sonra yaşamı, bir başka mantığa uyarak, alışılmış mantıktan temelli kopmuş bir halde akar gider... (Garaudy 1991: 172).

Kafka metinlerinde farklı ortam ve mevkilerdeki memurların yaşadıkları olaylar önemli bir yer tutmaktadır. Bürokratik sistemin çarklarının bir parçası olarak, bu kesimin statüsü, Kafka'nın moderniteye yaklaşımındaki itirazın önemli bir vurgusunu oluşturmaktadır. Bu vurguya bir örnek vermek gerekirse; Kafka'nın "Ceza Kolonisi" adlı öyküsünde korkunç bir ölüm makinesinin hükmettiği bir ada toplulu-

ğuna bir gezginin ziyareti anlatılmaktadır. Bu makine kolonideki mahkumların cezalarının infazı için icat edilmiştir. Makine, hükümlülerin yaşamlarının üzerinde hüküm süren bir vahşet tiyatrosudur. Anlatım okuyucuyu yavaşça makinenin ve onun sorumluluğundaki memurun kanlı kaderlerinin korkusu içine çeker. Makine yazmak için bir araçtır, ama diğer yazma araçlarına karşılık, o, hükümlülerin kanlarıyla yazar. Mahkumun uymadığı ya da karşı çıktığı emir neyse bedenine yazılmıştır ki bedeninin içine gittikçe daha derinden işleyen yazının yaralarından ölmeden önce kısa bir süre bile olsa kendi bedeninden öğrenerek bir aydınlanma anı yaşayabilsin. Bu bilginin imkanı şüphe içinde kalsa da bununla beraber acının yazılma işi çok karışık süslemelerle dolu bir acı haline geldiğinden aslında en sonunda okunamaz duruma gelmektedir. Makinenin adaletine ve çalışmasına olan inançla; memur makineyi başlattıktan sonra kendini makinenin yargısının mihrabı üzerinde kurban eder. Fakat; makine eskidir ve bozuktur: Memurun körce umduğu gibi adaletin hükmünün kurtarıcı yazgısını yazmak yerine, makine bedenini hapseder, biraz sonra cehennem çukurunun üzerindeki ceset olan ölü bedenine Kafka şunları yazar: "ve burada neredeyse kendi iradesinin dışında o (gezgin) cesedin yüzüne bakmak zorundaydı. Sanki hayattaymış gibiydi. Diğerlerinin bulup da memurun bulamamış olduğu vaat edilmiş kurtarışın hiçbir ermesi yoktu (Levin 2001: 3).

Kafka'nın dünyası yalın bir dünya değildi. Karmaşıktır ve engellerle doludur. Kimi bireysel, kimi de toplumsal olan bu engeller yüzünden, yaşamı boyunca giremediği, ulaşamadığı, ilişki kuramadığı alanlar, konular vardır. Yahudi olduğu için Yahudi olmayanlar, Almanca konuştuğu için, Almanca konuşmayan Çekoslovakyalılar ona kapalıydı. Büyük bir tüccar oğlu olarak da halkın dışındaydı. Öte yandan babasıyla da anlaşamıyordu. Babasının hem toplumsal, hem de bireysel dünyası da ona kapalıydı. Kafka'nın yapıtlarındaki ulaşılamayan, girilemeyen, kapalı mekanlar onun bu deneylerinin, düşüncelerinin ve inançlarının simgeleridir (Tümer 1984: 98).

Kişiler arasındaki ilişkiler, örneğin bir anlaşmazlık, bir üçüncü kişinin, belli bir mekana alınıp alınmamasına yansımaktadır. Örneğin, çatışan iki kişiden biri, mekanın kullanılması ya da kullandırılması konusunda, öteki ile ters

bir karara varmakta, böylece başka bir nedenden doğan terslik, mekana da yansımış olmaktadır (Tümer 1984: 17).

Şato adlı romanından bir örnek vermek gerekirse; “K. sabırsızlanarak dedi ki: “Kendime kalacak başka bir yer bulup bulmadığımı sordurtmuşsunuz. Bayan Gardena. Sordurtmuş muyum? dedi otelcinin karısı. Yoo, bir yanlışlık olacak. Kocanız daha demin anlamak istedi bunu benden. İnanırım dedi otelcinin karısı. Kocamla dövüştük çünkü. Sizi burada istemediğim zaman sizi hep alıkoydu da, şimdi burada kalmanızdan mutluluk duyuyorum, o buradan atmak istiyor sizi. Hep böyle yapar zaten” (Kafka 1995: 101).

Dava adlı romanda K., ilk sorgusu sırasında, adaletin işleyişine yönelik birtakım çözümler yapar. İki taraf, iki yan vardır, belki bunlardan biri arzuya daha yakınken diğeri de yasaya daha yakın olabilir ve tüm bu davranışların dağılımı daha üst bir yasaya göndermede bulunur. Ama K., adaletin böyle işlemediğini fark eder; önemli olan ne mahkemede olup bitendir, ne de her iki tarafın toplu hareketleridir; koridorları, kulisleri, arka kapıları ve yan odaları için içine sokan moleküler hareketliliklerdir önemli olan. Amerika’da olayın geçtiği yer, dev bir kulisten, tüm seyri ve temsili ortadan kaldırmış olan dev bir koridordan başka bir şey değildir. Siyaset için de aynı şey geçerlidir. (K. da, mahkeme sahnesini bir siyasal toplantıya, özellikle sosyalistlerin bir mitingine benzetir). Burada da önemli olan, yalnızca ideoloji sorunlarının tartışıldığı mahkemede olup bitenler değildir. Özellikle yasanın kendisi bu sorunlardan biridir; Kafka’da yasa ve yasayı yorumlayanların farklı taraflarıyla ilişkisi içinde düşünülür. Arzu ve iktidar ilişkisiyle adaletin fiili problemleri karşı karşıya gelinen kongre koridorlarında, miting kulislerinde olup bitenler (Deleuze ve Guattari 2001: 74).

Dünyevi ve aydınlanmacı düşünceye göre tevazu diğer insanlarla arzu edilen birliği sağlamaz ancak eğer birey özgür sosyal ilişkiler kurmak istiyorsa kaçınılmaz olan kutsiyet ve otonomiye baltalar. Tevazunun bu dünyevi değerlendirmesi aynı zamanda Kafka’nın yazılarında da mevcuttur. İlk çalışmalarından son çalışmalarına kadar hepsinde tevazu insan ilişkilerini kuvvetlendirmekte değil de, izolasyon, ahlaki bozulma ya da ölümle ilintilidir.

Mütevazi karakterler (dua eden adamlar sohbet öyküsündeki savunucu ya da Dava’daki tüccar Block gibi) iktidar sahipleri tarafından kötüye kullanılmakta ya da kendi istekleriyle bozulmaktadır. Joseph K. ya da açlık sanatçısı gibi gurur ve kibiri bir ölçüye kadar tevazuyla değiştiren karakterler içinse bu dönüşüm ölümle sonuçlanmaktadır. Şüphesiz tevazunun bu olumsuz sunumu, Kafka’nın aforizmasındaki olumsuz olandan daha çok insan hayatının sosyal gerçekleriyle uyumlanmaktadır. Ölümü mucizevi bir şekilde kurtuluşla çakıştıran bir anlatım bunu temsil edemeyeceği gibi, aynı zamanda bu anlatımın yapabileceği tüm motiflerin bir araya gelmesiyle kurtuluş fikrini uyandırmaktadır (Kohlenbach 2010: 150).

KAFKA’DA BÜROKRASI VE YABANCILAŞMA OLGUSU

Kafka (1883-1924) yaşadığı dönem ve ortam itibarıyla (Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) sanayi devrimi sonrası kapitalist sistemin gelişme evresi ve imparatorluk bürokrasisinin en katı haliyle hissedildiği bir zaman diliminde eserlerini oluşturmuştur. Metinlerinin yaşadıklarından ve dünya koşullarından etkilenmemesi elbette ki düşünülemez. Bürokrasinin çarklarının ve gündelik hayatın devriminin zorlukları düşünüldüğünde bürokrasi ve yabancılaşma olgularının birbirleriyle ne kadar ilintili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yabancılaşma konusu elbette çok geniş bir kavram ve bir makale boyutu içinde değerlendirilme ve tanımlanma iddiasında bulunulamayacak kadar geniş bir olgudur. Ancak çalışmamız kapsamında değerlendirebileceğimiz nokta yabancılaşma olgusuna Kafka metinleriyle ilintili olarak sosyolojik boyut ve bürokrasi kavramlarıyla ilişkilendirerek küçük bir parantez açmak olacaktır. Mesela; sosyolojik anlamda sürekli aynı devinim halinde bulunmak da yabancılaşma olarak sayılmaktadır. Mesaisi tüm gün önüne gelen evrak ve dosyaları incelemek ve tanzim etmekten başka bir şey olmayan bir memurun aylar ve yıllar sonra hala aynı işleri yapıyor olması bir yabancılaşma örneği olarak verilebilir. Sınıflandırmak gerekirse; mesleki yabancılaşma denilebilecek bir yabancılaşma olgusu bu anlamda bürokrasi ve yabancılaşma ilişkisini ortaya koymak açısından yararlı olacaktır.

Marshall (1999: 798-799)'a göre yabancılaşma sözlük anlamıyla; "kontrol altına alınamayan içgüdüler, tutkular ve yerleşik alışkanlıklar nedeniyle, insanın kendisine, kendi gerçek özüne yabancı hale gelmesi durumunu, insana özgü özellikleri, insani ilişki ve eylemleri, insandan bağımsız olan ve insanın yaşamını yöneten şeylerin, cansız nesnelere özellikleri, ilişkileri ve eylemlerine dönüştürme hareketi ya da sürecini" tanımlamaktadır.

Yabancılaşma kavramının günümüzde psikolojik boyutta ele alınıp çözümlenmeye çalışılması; yabancılaşma kavramının özünü, gerçek nedenini ve sonuçlarını gizlemiştir. Ortaya çıkan karışıklık ise, çoğunlukla bu gizlemeden kaynaklanmaktadır. Çünkü psikolojik boyuta indirgenen yabancılaşma, klinik bir vaka olarak ele alınmış ve çözümü de bireyin kendisine yöneltilmiştir. Oysa yabancılaşma, sadece bireysel ve psikolojik değildir; aksine toplumsal ve iktisadi boyutu da çok önemli düzeydedir (Kadınpınar 2001: 2).

Modern dünyanın yabancılaşmış yapısı toplumsal ve iktisadi boyutun da etkisiyle kişiler arası ilişkileri azaltırken, bürokrasinin artan gücü, bireyi egemen gücün yani sistemin bir parçası haline getirmektedir. Birey, bürokratik gücün etkisiyle sistemin bir parçası haline gelmektedir. Kafka, kapitalist sistemin gücünü göstermeye başladığı bir dönemde yapıtlarıyla bu toplumsal tehdide dikkat çekmiştir. Kafka'nın yaşadığı dönemde dünyanın içine bulunduğu zaman dilimi ve çevre koşulları bu tehdidin oluşum şartları açısından uygun bir ortamdır.

Hegel insani etkinliklerin, insanın yaşadığı çevre ve içinde bulunduğu koşullar arasında varolan uyumsuzluğu yabancılaşmanın temel gerekçesi olarak değerlendirmektedir. Yabancılaşma yaşam döngüsü içinde, toplumsal olanla bireysel olan arasındaki denge kurma uğraşı olarak Hegel'e göre kaçınılmazdır (Hegel ty.: 191-193 aktaran, Marx 2000: 16-18).

Kafka, kendinden önce kimsenin yapmadığı biçimde, yabancılaşmayı en uç noktasına değin betimlemiş, ama bunun yanı sıra da çaresizlik içerisinde bir çıkış yolu bulmak için savaşımıştır. Kafka'yı yalnız karanlık, yalnız arayan, yalnız nihilist ve sürekli umutsuz biri diye

gören, onun kişiliğini çarpıtmış olur. Kafka geçmişe bakan, içinde yaşadığı zamanı ancak geçmişe, donmuş görüntülerin ve nesnelere toplamına, anıların yıkıntılarında oluşma yığına gömülerek gerçekliğe dönüştürebilen insanla, geleceği düşleyen, şimdiki geleceğin başlangıcı, henüz biçimlendirilmemiş bir olanaklar dağarcığı diye duyumsayan insan arasındaki çizginin orta yerindedir. Yalnız biyolojik alanda değil, aynı zamanda toplumsal alanda da bu konulardan ikincisi gençliği, ilki de yaşlılığı simgelemektedir. Kafka'nın dünyasında geçmişin duvarları arasında tutuklu kalan, çürüyen yaşlı bir evren gençlikle, günün ilk ışıklarıyla, hiçbir zaman yitip gitmeyen ütopyayla karışır. Çaresizliğin en uç noktasında bile bir umut esintisi, insanlardan oluşma bir başka dünyaya ilişkin bir sezgi vardır (Fischer 1985: 56).

Roger Garaudy (1991: 138), dava adlı romanın kahramanı Joseph K.'nin toplumsal konumundan bahsederken şunları ifade eder: "İmzaya yetkili kimsedir; toplumsal düzen, nasıl tamamen insani, evrensel ya da tanrısal bir başka düzenin bayağılaşmış ve yalancı bir karikatürü ise görev ve uğraşın da burada ikilemiş bir anlamı vardır: sahte ve yabancılaşmış dünyada o, belli bir gücün taşıyıcısıdır, insanı ezen bürokratik alınyazısının bir çarkıdır. Tıpkı, Kafka'nın devlet sigortası mekanizmasında memur oluşu gibi".

Rutin işler yapan işçiler ve memurlar bu anlamda bir dişlinin çarkları gibi değerlendirilebilir. Kafka'nın yapıtlarında bu olguları işleminin kendi özel hayatında bir parçası olduğu bu tür mekanizmaların işleyişine dönük bir tepki olarak görmek mümkündür. Bürokratik kurumlar ve üretim sistemlerini inceleyen kuramcılardan Frederick Taylor'ın çalışmaları da Kafka'nın ilgisini çekmiştir. Taylorizm üzerine, çalışma sürecinin inceden inceye parçalanması ve işçinin bütünüyle mekanizmanın bir parçasına dönüştürülmesi konusunda Janouch ile yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir:

"Böylece yalnız evren değil, ama her şeyden önce o evrenin bir ögesi olan insanoğlu kirlenmekte ve aşağılanmaktadır. Böyle Taylorize edilmiş bir yaşam, tüyler ürpertici bir ilençten başka bir şey değildir; bu ilençten, arzulanan zenginliğin ve kazancın yerine yalnızca açlık ve

yoksulluk doğabilir. Bu ilerlemenin varacağı nokta...”Dünyanın sonudur diye tamamlar Janouch. Kafka başını sallar: “Keşke bunu kesinlikle söyleyebilseydik. Ama buna olanak yok...Yaşamın yürüten şeridi, insanı alıp bir yerlere götürüyor-nereye götürdüğünü bilen yok. İnsan canlıdan çok bir nesne” der (Fischer 1985: 48-49).

Taylorizm konusundaki yaklaşımından hareketle Kafka'nın içinde yaşadığı dünyayı ve çağının gelişmelerini yakından takip ettiğini söylemek mümkündür. Avrupa'da gelişen sanayinin de etkisiyle ortaya çıkan işgücü sorunları ve kapitalizmin yıkıcı doğası gereği Kafka bürokratik yapıyı ve iş hayatının olumsuzluklarını Weber, Taylor gibi sosyologların düşünceleri doğrultusunda değerlendirmiş ve yapıtlarında bu etkileri açıkça yansıtmıştır.

Warner (2007: 1024)'a göre Kafka iş yerini kontrol edilemezliğin, tahmin edilemezliğin ve çaresizliğin karşılıklı rol oynadığı bir arena olarak görmekte; buna karşın Weber rasyonelliğin, belirli ve tek bir kavramına değil de muhtemel çeşitli yorumlarına dayanmaktadır. Aynı zamanda resmi rasyonel örgütlerin rasyonel olmayan (irrasyonel) sonuçlara sahip olduklarını diğer bir deyişle rasyonelliğin irrasyonelliği olarak görmektedir. Weber demir kafes olarak adlandırılan sonucu şöyle görmektedir: rasyonel hesaplama... Bu bürokratik makinede her işçiyi bir çarkın dişlisine indirgemekte ve kişi kendini sadece daha büyük bir dişlinin çarkına nasıl dönüştürebilirim diye sorarken bulabilmektedir. Bürokratikleşme tutkusu bizi umutsuzluğa sürüklemekte, buna karşılık Weber'in bürokrasi hakkındaki şüpheleri ve belirsizlikleri, modernliği, derin ahlaki ve siyasi problematik olarak gördüğünden belki de Goethe ve Nietzsche'nin okumalarından esinlendiğinden zaman zaman su yüzüne çıkmaktadır.

Bu noktada bürokrasi kuramlarının ve kapitalist sistemin işleyişinde önemli bir yer tutan işbölümü ve uzmanlaşma kavramlarından da bahsetmek gerekir. Fischer (1985: 49)'e göre “işbölümü geliştikçe, kapitalizmin teknik, ekonomik ve politik aygıtı güçlenip karmaşıklaştıkça, emek ürünü ve üretim edimi işçiye giderek yabancılaşır. Türsel varlık olarak yalnızca bin dilim olarak uzmanlaştırılmakta ve parça-

lanmakla, yalnızca uğraşında giderek tek yanlı ve parçalanmışlık konumuna gelmekle kalmaz, zamanla artan ölçüde bir uğraş insanı ve bir özel insan biçiminde ikiye ayrılır; bu ikisi, çoğunlukla birbirine tümüyle yabancılaşmıştır. Dar bir uzmanlık alanına tıkmış olan uğraş, çoğu kez doyurucu olmaktan uzak kalır ve içeriksiz olarak duyumsanır. Bunun gibi, çoğunlukla kendi sınırları içine kapanan özel yaşam da çoraklaşır, içeriksiz kalır, bir kalıba dönüşür ve anonim nitelikteki insan kavramınca belirlenir. Yanına yaklaşılması olanaksız dev iktidar aygıtlarının karşısında yönetime ve karara katılma, bir yanılısama gibi görüldüğünden, toplumsala katılma da çoğunlukla reddedilir. Gelgelelim ancak toplumsal olgu, yani kolektif ya da toplum, uğraş insanını özel insanla birleştirebileceğinden, toplumdaki sıyrılmaya yabancılaşmayı, insanın kişiliğinin yıkılışını tamamına erdirir”.

Kafka'da gündeme gelen bireyin kendine ve içinde bulunduğu topluma yabancılaşması şeyleşme kavramını gündeme getirmiştir. Dava romanında K.'nin tek başına yüksek mahkemeye yani yabancı bir makama karşı durmasının yanında aynı zamanda köhneleşmiş bulduğu sisteme ve bu sistemde yer alan insanlara karşı da bir yabancılaşma ve mücadele halinde olduğu görülmektedir. Şato romanında K. yabancı olduğu bir köyde bulunmakta, yine yabancı olduğu Şato'ya ulaşmak için yabancı kişilerle mücadele etmek durumunda kalmaktadır. Gerek romanlarında, gerekse öykülerinde insanın yabancılaşması ve şeyleşmesi, bir anlamda nesnel dünyasında bir nesne haline gelmesi söz konusudur. Bu bağlamda Kafka'nın eserlerinde bürokratik egemen iktidarın gücünün, nesnel dünyanın ve kapitalizmin getirdiği tüm olumsuzluklar bir öngörü biçiminde tüm gerçekliğiyle gözler önüne serilmektedir.

SONUÇ

Kafka'nın işlediği konularının önemli bir teması, metinlerindeki ana karakterlerin bilinmeyen yasalara istemeden karşı gelmesi; ya da çiğnediği yasağı hiç bilememesidir “Yasanın Önünde”, “Ceza Sömürgesi”, “Çiftlik Kapısına Vuruş”, “Yasalar Sorunu Üzerine” gibi öykülerinde ya da “Dava” ve “Şato” romanlarının kahramanlarında görüldüğü üzere, ana karakter kendileri için yasak olanı yaparak metnin akı-

şına yön vermekte, öykünün gidişatını yasağa karşı durma ya da yasağın çığnenmesi tavrıyla belirlemektedir.

Bürokrasi kuramları ve örgütsel davranış modellerini ortaya koyan düşünürlerin Kafka üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir. Kafka'nın eserlerindeki karakterler sonu bilinmez labirentlerden geçerek bilinmeyen güç sahiplerine ulaşma mücadelesi vermektedir. Egemen güç iktidar sahipleri kendilerine ulaşılmasını istemezler, buna karşın ana karakterler sonucun olumsuz olacağını bilerek dahi olsa mücadeleye devam ederek, egemen gücün çelişkilerini ve zayıflıklarını ortaya koyma çabasını devam ettirmektedirler.

Bürokrasi ve yabancılaşma ilişkisini incelediğimizde daha önce bahsettiğimiz gündelik hayatın işleyişinde esrarengiz, hesaplanamaz güçlerin yerine her şeyin hesaplanarak denetlenebileceği bir yapıdan bahsetmek gerekir. Kişisellikten ve ruhtan arındırılmış mekanik bir kapitalizm ve akılcılığı temel alan rasyonalite merkezli bir hayatın yarattığı etkiler yabancılaşma kapsamında değerlendirilebilir. Kafka'nın yapıtlarında da örneklerini görebileceğimiz üzere bürokrasi ve getirdiği yabancılaşma bireyde özgürlük ve mutluluğa neden olmamış; bireyde bürokrasinin “demir kafeslerine” hapsolması sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda Kafka metinlerinde bürokrasi ve getirisi olan yabancılaşma vurgusunun yanında kapitalist sisteme dönük ironik eleştirel yaklaşımı da göz ardı etmemek gerekir.

Kafka'nın Dava, Şato, Değişim adlı eserlerinin yanı sıra Çin Seddi, Bir Köpeğin Araştırmaları, kısa fâbl gibi birçok eserinde, öykünün kahramanları başarılı olamamıştır ve boş yere ölmüştür. Ağırlıklı olarak elde edilen sonuç, olumsuzluk ve ana karakterin ölümüdür. İronik bir dil ve gerçekliğin gerçeküstü sunumu da yapıtlarında oldukça belirgin bir biçimde görülmektedir.

Kafka'nın olağandışı olayları tanımlayıp, anlaşılır bir şekilde tarif edip, bu olayları doğal bir oluşum gibi yansıtan tarzını özellikle öykülerinde görmekteyiz. Mesela insanın bir böceğe dönüşmesini anlattığı “Değişim” adlı eserinde bu durum açıkça görülebilir. Gündelik yaşamın sıradanlığını gerçeküstü olaylarla şekillendir-

mesi ve yapıtlarındaki bu özel sunum şekli, kendine özgü “Kafkaesk” (Kafkavari) kavramının yerleşmesini sağlamıştır. Bu anlatım tarzı ve Kafkaesk deyimi sinema, edebiyat ve güzel sanatların birçok alanında kendine yer bulmuş ve bir üslup olarak takipçilerince ele alınmıştır.

Kafka'nın 1925 yılında yazdığı Dava adlı romanda bir sabah hiçbir şey yapmadığı halde tutuklanan ve hakkında soruşturma açılan adamın öyküsünü anlatması; günümüz toplum yapısı ve hukuk sisteminin içinde barındırdığı çelişkiler ve olumsuzlukların bir kehaneti gibidir. Birçok düşünür ve yazarın Kafka için yaptığı 21. yüzyılın kahini nitelendirmesine, günümüzün siyasal, toplumsal ve hukuki alanda yaşanan olaylarını değerlendirdiğimizde hak vermemek elde değildir.

KAYNAKLAR

Carrouges M (1966) Kafka ve yapıtları, Cep Derg, T. Yücel (çev), Yıl:1, Sayı:1, 54-62.

Deleuze G ve Guattari F (2001) Kafka Minör Bir Edebiyat İçin, Özgür Uçkan ve Işık Ergüden (çev), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Dumayet, P (2004) Niçin Kafka Okumalı, Express Derg, 6, İstanbul, 22 Haziran, 40-43.

Fischer E (1985) Franz Kafka, Ahmet Cemal (çev), Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul.

Fromm E (1992) Rüyaalar, Masallar, Mitoslar, Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten (çev), Arıtan Yayınevi, İstanbul.

Garaudy R (1991) Picasso, Saint John Perse, Kafka, Mehmet H. Doğan (çev), Pavel Yayınevi, İstanbul.

Goffman E (2004) Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu, Barış Cezar (çev), Metis Yayınları, İstanbul.

Kadıncı U (2001) Yabancılaşmanın Diyalektiği; Hegl, Marx ve Kafka Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İ Ü Sos. Bil. Enst., İstanbul.

Kafka F (1995) Şato, Kamuran Şipal (çev), Cem Yayınevi, İstanbul.

Kafka F (1996) Değişim, Kamuran Şipal (çev), Cem Yayınevi, İstanbul.

Kafka F (1999) Dava (Oxford Metni), Ahmet Cemal (çev), Can Yayınları, İstanbul.

Karst R (1984) Kafka ve Gogol Gerçekliği Olan İmgeler ve İmgeleri Olan Gerçek, Turgay Kurultay (çev), Yazko Çeviri, 69-80

Kohlenbach M (2010) Kafka, Critical Theory, Dialectical Theology:Adorno's Case Against Hans Joachim Schoeps, German Life and Letters, 63 (2), 146-165.

Levin D M (2001) The Embodiment of the categorical imperative Kafka, Foucault, Benjamin, Adorno and Levinas, Philosophy & Social Criticism, 27 (4), 1-20.

Litowitz D (2010) Max Weber and Franz Kafka: A Shared Vision of Modern Law, Law, Culture and the Humanities, 20 (10), 1-18.

Marx K (2000) Yabancılaşma, Barışta Erdost (der), Kenan Somer vd. (çev), Sol Yayınları, Ankara.

Marshall G (1999) Sosyoloji Sözlüğü, Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (çev), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Mattelart A ve Mattelart M (2003) İletişim Kuramları Tarihi, Merih Zılhoğlu (çev), İletişim Yayınları, İstanbul.

Mauriac C (1966) Franz Kafka, Yeni Dergi, Leyla Gürsel (çev), Yıl: 2, Sayı: 20, 404-415.

Tümer G (1984) İnsan Mekan İlişkileri ve Kafka, Sanat Koop. Yayınları, İstanbul.

Warner M (2007) Kafka, Weber and Organization Theory, Human Relations, 60 (7), 1019-1038.

Watzlawick P ve ark. (1967) Pragmatics of Human Communication A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes, W.W. Norton & Company, New York.

Weber M (2004) Sosyoloji Yazıları, Taha Parla (çev), İletişim Yayınları, İstanbul.

Wilder C (1978) From the Interactional View-A conversation with Paul Watzlawick, Journal of Communication, 28 (4), International Communication Association, Washington.